

ŞÂİRİN EKONOMİSİ, EKONOMİNİN ŞİİRCESİ: DİVAN ŞÂİRLERİ VE EKONOMİK HAYAT

Dursun Ali TÖKEL*

The Understanding of Economy by Poets, Poem and Economy: Divan Poets and Economical Life

The economy has been one of the difficult problems during the history of mankind. The sources from which one can search economical problems of manhood in history are not only archival documents but also literary works. Therefore, one of the sources regarding with the issues of Ottoman economics is Divan poetry.

The Divan poets had written about economic problems of society such as starvation, famine, high cost of life, blackmarket, bribery, corruption, miserliness, and generosity. If this poems are analysed, it will be seen that the poet are one of the most important observes of socio-economical life of the Ottoman society.

Keywords: Economy, Ottoman society, Divan poets and poems.

Giriş

Uzerinden hangi çağlar ve şartlar, hangi devirler ve meseleler geçerse geçsin insanoğlunun hiç eskimeyen, hiç pürsümeyen ezeli dertleri vardır. Bu dertler asla guncelliğini kaybetmezler, hiçbir vakit gündemden düşmezler, gölgesi gibi insanı takip eder ardı sıra giderler. Değişen şartlar çok şeylerin çehresini başkalaştırır, ama hangi kılıkta olursa olsun bu dertler hemen kendilerini belli ederler. Bunlar varoluşun kendisiyle beraber, hikmetiyle sırdaş, akıbetiyle yoldaşlardır. Eksilirler ama asla silinmezler, artarlar ama evhamlarını ardı sıra sürüklerler. Onlar denize nispetle dalga, zirveye nispetle kar, çocuğa nispetle oyundurlar. Onlar her çağda kendisiyle olmak zorunda kaldıklarımızdır/ bırakıldıklarımızdır. Onlar, şeffaf bir perde arkasında hikmetleri zitlıkları üzerine inşa edilmiş gölgelerden ibarettir.

* Yard. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Ama öyle golge kı, hikmetinin cahilliği gerçeğini tamamen unutturmuş. Onlar sayıca fazla da değildirler. Her dilde adları başka, ama gaileleri aynıdır. Irk, coğrafya, manç, şekil-şemail dinlemezler Hepimizi çepeçevre sarmışlardır. Adları, *sevgidir, korkudur, barınmadır, göçtür, gurbettir, aşktır, cinsellikdir, ekmek kavgasıdır, benlik, hükmetme hırsı, zenginlik hülyalarıdır*. Sayıları ne artar ne eksilir Devirlere göre kılık kıyafet değiştirir, farklı maskelerle görünürler. Onları anlatanlar her devirde kendi dillerini, kendi benzetmelerini, kendi imgelerini kullanırlar Bu dılı anlama zahmetine katlanmayanlar, zannederler ki bu dertler o devrin kaimatında yoktur Oysa insan neredeyse onlar oradadırlar. İnsanın sevgiye olan ihtiyacı ebedidir, insan korkar, barınmak zorundadır. Şartlar onu bir yerden bir yere dolaştırır durur, her dolaşım peşinden ağıtlı türküler getirir. Nedenini kendisinin de anlamadığı aşklara müptela olur, genişlemek, neslini devam ettirmek zorundadır. Rahat ve kaygısız yaşamak hepimizin ezeli arzusudur. Kıymı zaman benliğimiz çepeçevre kuşatır bizi, sürekli birilerine hükmetmenin hülyalarını taşıyız, kendimize hükmedemeyiz, ama dünyayı alsak doymaz bir yanımız vardır Amma dış alemde, amma iç alemde sonsuz zenginlikler peşindeyizdir Kazandıklarımızın sevincinden ziyade, daha henüz kazanamadıklarımızın hırsı kol gezer etrafımızda. Bu, her devirde de böyle olmuştur Ama diller başkadır, benzetmeler başka, ifadeler başkadır, şekiller başka Mânâ ise hep birdir ve aynı ıstırabı dillendirir: *İnsan diken üstünde bir gül gibidir. Biraz dikelse kopacak, biraz eğilse diken batacak.*

Kendisine; aşk, şarap, sevgili, gerçekdışı fantezilerden başka pek bir şeyin yakıştırılmadığı Divan Şiiriyle uğraşan biri olarak, bu şiirler üzerindeki mesaim boyunca çok farklı duzlemlerle karşılaştım. Kendisi olmayanın adı olmayacağı, kendisi olmayanın meselesi olmayacağı, kendisi olmayanın eseri olmayacağı hakikatlerinden yola çıkarak, şâirlerin dünyalarına insanlığın ezeli dertleri zaviyesinden bakmaya çalıştım Zirâ inanıyorum ki sanatkâr, çağımın en yakın tanığıdır Pek çok divan şâiri insanoğlunun o eskimeyen dertlerine bir başka açıdan bakıyordu, tabii ki bir başka dille Bu şâirler de, bugün bile hepimizin adeta her nefes alışımızda yanı başımızda hissettiğimiz ekonomik illetlere değinmişlerdi. Amma onlara bakışımızdaki şartlanmışlık, onların bakışlarındaki derinliği bir türlü fark ettirmiyordu bizlere. Hangi insan ekonomik gailelerden uzakta kalabilir ki, divan şâiri kalsın? Onların bu meseleye bakışını araştırıp yazayım derken, yukarıdaki gibi bir giriş yapmaktan kendimi alamadım. Zira meselelere evrensel bir gözle bakmayı beceremedikçe, sığ bir sahilde çamurlara bulaşmış bir halde çırpınıp durmaktan kurtulamayacağız

Divan şiiri derken çoğumuz, aslında gazellerin dünyasından konuşuyoruz. Bize çizilen çerçeve gazellerin anlattığı evrenle sınırlandırılmıştır. Divan şiiri denince, genelde uzman olmayanın aklına gelen gazellerin beyitleri arasındaki aşık-sevgili macerasıdır. Belki tam olarak o da değil. Bunu şuhâne gazellerle sınırlamak daha doğru olur. Bugün kime sorsanız divan şiirini tarif ediyorken

aslında divan edebiyatının pek de yekun kısmını teşkil etmeyen şuhâne gazellerden konuşuyordur. Oysa bunların dışında ondan çok daha büyük bir dünya var (Kasideler, Kıt'alar, Tarihler vs.). Biz bu dünya içinden, divan şâirinin insanoğlunun ekonomik macerasına değindiği faslı –bir giriş mahiyetinde de olsa– yazmayı denemeyi istedik. Niyetimiz, ezeli olduğunu söylediğimiz bu dertlerin divan şiiri boyutunu ortaya sermek. Bu yazıyı okuyunca neyin değişip neyin değişmediğini gözlemlemek okuyucuya ait

Aslında ekonomî dendiği zaman pek çok hayat safhası akla gelmektedir. İnsanın şahsi harcama meşgalesinden aile bütçesine, günü birlik verilen ekmek kavgasından devletin makro ekonomî politikalarına, ekonomî hayatı altüst eden; faiz, karaborsa, tefecilik, rüşvet, fahiş fiyatlandırmadan malın arz ve talep dengesine, paranın yaptırım gücünün dayanılmaz cazibesinden fakırlığın gözü kör eden şaşkınlık ve isyanına, zenginin her devirde gemisini yüzdürüp fakirin bir türlü bir araya gelmeyen iki yakasına kadar pek çok değişik insanî macera hayatın ekonomî seyirinin kapsam alanına girmektedir. Bütün bu safhalar insanın ezeli dertlerindedir. Her devir ve çağda yukarıda bahsi geçen meselelerden şikayetler olmuş, bu konular her çağda değişik insanlar tarafından dillendirilmiştir. Necâî'nin aşağıdaki beyti, bugün bile ağızlarımızda sakız ettiğimiz bir sözün o zamanlar bile ne kadar yaygın bir halde kullanıldığını göstermektedir. Demek ki ezelden beri *ekmek aslanın ağzındadır*.

Gâfil olma kim bir akçe arslan ağzındadır
Uş mısâlin şir-ı gerdûn ile kurs-ı âfitâb¹

Okuma ve araştırma mesaisinin çoğunu Divan edebiyatı üzerine yoğunlaştıran biri olarak, zaman zaman bu meselelerin divan şâirleri tarafından da dile getirildiğini gördüm. İnsanoğlunun ekonomî macerasının Divan edebiyatı safhasını bir nebze olsun göz önüne sermek için böyle bir araştırmaya girdim. Bu tür çalışmalar bu vadede *yeni* kabul edilmesi gerektiğinden şüphesiz dört başı mamur bir çalışma ortaya çıkmayabilir. Amacımız, böylesi konular üzerine araştırmacıların dikkatini çekmek ve Divan edebiyatına başka bir gözle bakmanın yollarını açmaya çalışmaktır. İnanıyoruz ki bu edebiyat da diğer bütün edebiyatlar gibi insanıdır ve insani olan her şeyde insanlığın ezeli macerasının bütün safhaları mevcut bulunmaktadır. Başka bir dil, şekil ve üslûpla da olsa. Esasında şâirin sözü, Fuzulî'nin

Aldanma ki şâir sözü elbette yalandır

mısrama uymaktan mı nedendir bilinmez pek itibar görmemektedir. Esasında divan şiiri hem tarih, hem sosyal hayat, hem ekonomî hem de içinde insanın olduğu her saha için çok önemli denecek bilgi ve belgelere sahip bir hazine durumundadır. Fakat her hazineyi olduğu gibi bu hazineyi de fevkalade tehlikeli ve zehirli yılanlar beklemektedir.

1 *Necâî Divanı*, (Haz. A. N. Tarlan), Akçağ Yay. Ankara 1992, s. 56

Bugün Osmanlı dünyasına ilişkin yapılan yayınlarda şâirlerin gözlem ve tespitlerine başvurulmaması bence büyük bir eksikliklerdir. Osmanlı döneminde tabii afetlere ilişkin yapmış olduğum araştırmalarda da gördüğüm gibi, tarihçilerin kısa bir not olarak düştüğü tabii afetleri şâir daha detaylı ve daha trajik bir dille ortaya koymaktadır² Ekonomik faaliyetler için de aynı durum söz konusudur. Bugün Osmanlı ekonomisine ilişkin yayınlanan eserlerde maalesef şâirlerin esamisi bile okunmamaktadır.³

Divan şâirinin devrinin ekonomik hayatını yansıtmada kullanacağımız metinler, genelde kasidelerde etrafı çizilen bir padişah devrindeki bolluk tasviri veya şâirin yine bir kasidede dile getirmiş olduğu kendi fakirliğini anlattığı pasajlar olmayacaktır Zira burada objektif tavırdan pek fazla söz edilemeyeceği aşikardır. Mesela Yahya Bey Kanuni Sultan Süleyman'a yazmış olduğu bir kasidede

Medhini ben ne cân ile takrîre başlayam
Açdurmaz oldu fakr u felâket bana dehân

beyle başlayan manzumeyle durumunu dile getirmektedir Bu tür metinler tartışmaya açık olduğu ve indî bir nitelik taşıdığı için çalışmamız dışında tutulmuştur Esasen şâirin sosyal hayat içindeki profilini çıkarmak ve sanatkârın evrensel trajedisini ortaya koymak bakımından bu metinler ayrıca çalışılmaya muhtaç bir halde beklemektedir. Yine devrin ekonomik durumunu izah ederken bilhassa kasidelerde karşımıza çıkan *bolluk bahisleri* de dikkatle incelenmesi gereken yerler olduğundan bu meselelere değinilmemiş, ekonomik durum bir şikâyet mevzuu olduğunda bahis konusu edilmiştir. Zira insanoğlunun tabiatında da zaten, bolluk ve refahı anlatmaktan çok yokluk ve sıkıntıdan şikâyet etme

2 Osmanlı devrinde meydana gelen yangın, sel vesair tabii afetler karşısında Divan şâirinin tavrının ve tanıklığının araştırılmasıyla ilgili yazımız araştırma safhasındadır

3 Osmanlı ekonomik hayatına ilişkin elimdeki son kılaptardan birisi Mehmet Genç'in *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (Otügen yay İstanbul 2000), adlı eseridir Burada da maalesef bir şâir adına rastlayamadık Yine Ziya Karamursal'ın *Osmanlı Mali Tarihine Hakkında Tetkikler* (T T K 1989), adlı eserinde 11 sayfada dile getirilen rüşvet olayları aslında pek çok şâirin çok dokunaklı ve trajik bir hakikat olarak kaleme aldığı meselelerden biriydi Sahasında en yetkin eserlerden biri olan Mustafa Akdağ'ın *Türk Halkının Dırlık ve Düzenlik Kavgası* (Celâli İsyânları), Cem Yay . İstanbul 1995 adını taşıyan eseri, bilhassa 16 yüzyıl Osmanlı devletinin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik kargaşa ortamına geniş surette değinmektedir Bu tespitler o devri bizzat yaşamış şâirlerin şahadetleriyle desteklenmiş olsa eserin daha kapsayıcı bir hal alacağı kanaatini taşımaktayız Nihayet son olarak bu konuda yayınlanan eserlerden biri de Ahmet Güner Sayar tarafından kaleme alınan *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması* (Otügen Yay İst 2000) adlı eseridir Bu eseri taradığımda, iktisat tarihi araştırmacılarımızın artık yavaş yavaş, Osmanlı devri şürne de yer verdiğini görmekten mutlu oldum Sayın Sayar, Dıpnolar da da olsa, Osmanlı devri iktisat hayatında değinirken devir şâirlerinin mısralarına da yer vermiş S 63 'te 3 Dıpnotta ganimetler meselesinde şâir Hadîdî'nin, s 77'de, bizim de bu yazıda değerlendirme konusu ettiğimiz Osmanzâde Tâib'in meşhur şürne yer veriliyor Bu ilginin artarak devam etmesi en büyük temennimizdir

ıçgudusu vardır Şiirlerde şikayet mevzuu olan konuların bolluğu yanında, huzur ve refahı anlatan metinlerin azlığını da bu hakikate bağlamak gerekmektedir. Fakat kasideler yine de bu gözle bir incelenmeli ve ulaşılan veriler tarihi kaynak ve belgelerle karşılaştırılmalıdır.

İnsanın ekonomik hayatı çok çeşitlilik ve değişkenlik gösterdiğinden, bu çeşitliliğin seyrini sağlıklı bir şekilde izleyebilmek için öncelikle bir sıralama yapmak istiyoruz. Bu amaçla şâirlerin görüşlerini genelden özele doğru bir değerlendirmeye tabi tutacağız.

Yaşanılan Devir ve Sosyo-Ekonomik Durum

Dıvan edebiyatında, yaşanılan devrin sosyo-ekonomik hayatını, halkın çektiği fakırlık ve içinde buldukları perişan durumu gayet açık bir dille yansıtan önemli manzumeler bulunmaktadır. Yahyâ Bey'in kaleme almış olduğu 47 beyitlik bir kaside bunların en önemlilerinden birisidir.⁴

Bir matbaha irişdi yolum eyledi nazar
Nımet yerine halkı sefer gussasını yer
Gûyâ bogaz gemisine benzerdi ol hemân
Donmuş dibi yukarı kalafat için meger
Bir pil-beççe gibi ya hod ejdehâ gibi
Açlıktan ağzını sanasın poyraza açar
Benzerdi resmı suyu sogulmuş değirmene
Âdemleri biri birinün agzına bakar

beyitleriyle başlayan bu kaside, gayet anlaşır bir dille o devrin belli bir döneminde halkın yaşadığı sıkıntıları dile getirmektedir. İşte o zamanların yaşanılan sıkıntılarından manzaralar

Kıtlık sovk odun yırme bu diyarda
Ancak hemân geyiklerinün boynuzu biter
Kor gerisi bogazı için çalışır müdâm
Döndi deve kuşuna bu cemıyyet-ı beşer
Açlık belâsı ile hazân yaprağı gibi
Kimı tokunmadın yıkılır kimı sendeler
Halkun biri birine selâmı kelâmı yok
Her kişi kendü nefsine meşgûl olur gider
Et kalmadı ki kalmadı kalmalı olıcak
Kuşlar havada muntazır olup göz ile yer
Farzâ birine arpa suâlinı eylesek
Çarh-ı felek gibi yükünü yukarı yigar

Devri bu şekilde gayet realist ifadelerle yansıtan Yahyâ Bey, bu duruma çare bulması için, padişaha yapmış olduğu medhiye ile kasideye devam eder. Osmanlı ekonomisi üzerine çalışmalar yapanlar için muhakkak surette görülmesi

4 Yahyâ Bey, *Dıvan*, (Haz. Mehmet Çavuşoğlu), I U Edb Fak Yay. İstanbul 1977, s. 106-110

gereken bu kasıde, çizdiği realist tablolar ve kullandığı yalın ifadelerle de dikkate değerdir.

Yaşadığı devrin ekonomik durumu hakkında bilgi veren en önemli şiiirlerden biri de Osman-zâde Tâib'e ait olan bir kâsidedir. *Kasıde-ı Arızatü'l-Fukarâ* başlığını taşıyan 44 beyitlik bu kasıde de şâir. İstanbul'un (tabii ki o devrin) içinde bulunduğu korkunç ekonomik buhranı, gayet samimi ve fakat şâirane bir dille yansıtmaktadır. İstanbul'a yeni kaymakam olan Alı Paşa'ya sunulduğu anlaşılan kasıdede şâir, onun gelmesiyle işlerin yoluna girdiğini söyleyerek söze başlar ve devrin ekonomik problemlerini bir bir sıralar:

Etme ahvâl-i halkı istisfâr
Nakl idersem keder verir zirâ

diyerek, halkın durumunu sormamasını, zira bunun keder vereceğini, kuru odunun dirhem dirhem satıldığını, yakacağın ateş pahası olduğunu, kömürün bırakın kendini bulmayı, tozunun gözlere sürme olarak çekildiğini, arpa yokluğundan dolayı birinin gözünde arpacık görenin onu arpa torbası sandığını, milletin dervişlerin başındaki külahlara kabak diye saldırdığını, sabunun adı bile anıldığı zaman milletin ağzının köpürdüğünü vb. pek çok şeyin yokluğunu ve halkın perişanlığını dile getiren şâir, aslında her tarafta bolluk olmasına, gemilerin dolu dolu limanlara yaklaşmasına, ambar ve depoların ağzına kadar dolu olmasına rağmen bu pahalılığın asıl sebebinin yöneticilerin tamahkarlığı ve açgözlülüğü olduğunu belirterek, yeni kaymakamdan adaletli ve hakkaniyet ölçülerinde fiyatlandırma politikası izlemesini istemektedir:

İhtıam eyle narha sultanım
Def ola ehl-i beldeden bu galâ
Ahz idüp nerde muhtekir var ise
Eyle resm-i vezâreti icrâ

(*Sultanım! Çarşıda pazarda satılan şeyler için uygun fiyat koyma işine önem ver de bu bela, ülkemizin insanlarından defolup gitsin./ Nerede vurguncu varsa yakalatıp, resmi işlemi yaptırarak vezirliğini göster.*)⁵

Adeta günümüzü anlatan bu kasidenin bir divan şâiri tarafından yazılması da göstermektedir ki insanoğlunun hiç değişmeyen evrensel dertlerinin çağı, dili ve üslûbu hep aynı kaderi paylaşmaktadır.

Devrinin ekonomik ve sosyal olaylarını en iyi bir şekilde yansıtan Divan şâirlerinden biri de Bursalı Belig'dir. Onun *Sergüzeştname-ı Fakır be-Azımet-i Tokat* adlı eserinde kendisinin Tokat mahkemesi nâibliğine atanması üzerine bu şehre yapmış olduğu zahmetli yolculuğu ve bu yolculuğun hatıralarını kaleme alır.

5 Yatman, Mustafa, *Osman-zâde Tâib Divanı'ndan Seçmeler*, K B Yay Ankara 1989, s 40-45. Beyitler günümüz Türkçesine aktarılrken daha iyi anlaşılması açısından serbest bir çeviri tekniği uygulanmıştır. Zira ehline malum olduğu gibi, şırrı, velev kı aynı dile bile olsa, tam mânâsıyla çevirmenin imkanı bulunmamaktadır

Eserin 35 beyitlik kısmında mahkemede göreve başlayışını, her devirde değişmeyen, o zamanda da mevcut olan memurların sıkıntılarla dolu sosyal ve maddi durumlarını anlatmaktadır.”⁶ Belîğ’in Bursa Şehrengizi, onun devrinin sosyal hayatındaki çarpıklıkları nasıl dile getirdiğinin en güzel örneklerinden biridir

Bî-mezak olmuş idi halk-ı zamân
Kese cem` etmek idi fikrî heman
Ol kadar olmuş idi rağbet-i mal
Mühri hemyâne idi mahz-ı kemâl
Nâ-revâc idi o denlü irfân
Bin hüner bir pula olmuşdı hemân
Öyle güm-kerde idi nâm-ı vefâ
Kayd-ı sîm u zer idi halka sefâ⁷

(Zamanın insanları zevksizleşmiş, bütün düşünceleri para bırıktırmek olmuştu / Mal isteği öylesine artmıştı ki olgunluğun yegane alâmeti keseye göre idi. / Ilm u irfan o derece geçersizdi ki bin hüner bir pul değerinde idi. / Vefanın adı sanı kalmamıştı, halka mutluluk veren altın ve gümüşe bağlılıktı./...)

Celâlzâde Mustafa II Bayezid devrinde meydana gelen rüşvet ve mali kargaşa ortamına değinerek, art niyetli menfaatperest vezirlerin kötü niyetli amelleri sonucu “memâlik-ı İslamiyenin nukût-ı intizam (para düzeni) ve sermâye-i iltıyam (sermâye piyasası) tamamen bozulup telef olmuştu. Durum Padişahın kulağına gittiğinde bütün vezirleri toplayıp onlara hayli ağır laflar etmişti” Şâir o devrin durumunu şöyle anlatıyor:

Cefâ vü cevr şâh oldu zamâna
Yürütüdi asker-i zülmi cihâna
Bozuldu her kavâid oldu metrûk
Tarîk-i irtişâ makbûl u meslûk
Emir oldu alemler çekdi rüşvet
Müşîr oldu emire mîl ü nisbet
Cihâna kaldurup baş sîm u zer
Zaîf oldu kuvâ-yı adl yekser
Kopardılar şeriatdan nice taş
Adâlet hânesini yıkdı evbâs⁸

(Cefa ve sıkıntı devrin şâhi olarak zülm askerlerini bütün cihana yaydı. / Butün kurallar terkedildi, rüşvet yolu makbul ve tercih edilen yol oldu. / Rüşvet sancak sahibi olup bir hükümdar kılığına büründü. Mîl ve nisbet gibi ölçüler emire yol gösterici oldular. / Altın ve gümüş cihana başkaldırdı ve bunun

6 Abdulkadiroğlu, Abdulkerm. *Belîğ*. K ve T Bak Yay Ankara 1989, s 21

7 Abdulkadiroğlu, Abdulkerm, a g e , s 56-57

8 *Celal-zâde Mustafa Selim-nâme*, (Haz. A Uygur-M Çuhadar), K B Y Ankara, 1990, s 56

akabinde de adalet kuvvetleri zayıf kaldı (parası olan işini yürüttü). / Kanun ve nizam binasından nice taşlar kopararak asiler adalet sarayını yerle bır ettiler.)

Yahyâ Bey Divanında sadrazam Rüstem Paşa için çok nefis bir hicviye bulunmaktadır.⁹ Paraya olan tamahı ve rüşvet illetine olan iptilasıyla meşhur olan bu Paşa'yı Yahyâ Bey çok acı ve sert bir dille hicvetmekte ve onun Osmanlı mulküne ve halkına getirmiş olduğu bütün felaketleri bir bir saymaktadır. Terkîb-i Bend tarzında yazılan bu hicviye, 7 bend ve toplam 44 beyitten oluşmaktadır. Rustem Paşa biyografisi yazarlar için mühim bir kaynak olacağına inandığımız bu şıır, devrin ekonomik seyri için de ayrı bir belge niteliği taşımaktadır. "*Tamâ-ı aynını açıp yedi iklimi yiyen*" Rüstem Paşa'nın *ışı gücü, rüşvet altınlarını yığmak ve insanlara zulmetmek idi. Devri tümüyle uğursuzluk ve dertten başka bir şey getirmemişti. Onun olduğu yerde kıtlıktan başka bir şey olmaz, insanlar da koyun eti yerine ancak gam- keder yerlerdi*

Rüşvet altununu cem itmek idi işi hemân
Dertmend eyler idi encum-ı nahs ile kırân
Oldığı yerde katı kıtlık olurdu âlem
Yır idi ulu kiçi lahm-ı ganem yerine gam

Rustem Paşa'nın ölümü üzerine kaleme alındığı anlaşılan metinde, şâir Rustem Paşa'ya gerçekten ağır beddualar etmekte ve lanet temennileri bütün mısraları dolaşmaktadır. *Yetimlerin mallarına el koyup, mescidleri meyhâne yaparak sultanların vakıflarını yıkan, her türlü yaramazlığı ve felaketi kendine şîâr edinmiş, iki ayağı çukurda, bir eli kanda olan Rüstem Paşa'nın ölüm haberi üzerine şâir bir ara üzüntüye kapılır, zira bu kutlu haberin yalan olmasından korkar*

Haber-i mevti melûl itdi beni haylı zamân
Korkar ıdum kı bu şâdi haberi ola yalan
Yıkılıp gıtdı ol evkâf-ı selâtını yıkan
Mâl-ı eytâmı alup mescidi meyhâne yapan
Her ne denlu yaramazlık var ise anda idi
İki ayağı çukurda bir eli kanda idi

Şâirin

Oldı agzında zebânı alev-ı nâr-ı cahîm
Yüzi kutsuz sözi tatsuz ne halîm u ne selîm
Zâlimün öte uci işi gücü zulm-ı azîm
Arkasın yere getürdi eceli oldı garîm
Rûzgâr ile duhân gibi sürüldi o racî
Olmaya meskeni Firdevs ile cennât-ı na`îm

mısralarıyla anlattığı Rustem Paşa o kadar uğursuz bir insandı ki, padişah onun devrinde hiçbir uğurlu gazâ edememişti ve onun ölümüne ağlayanlar da ancak; Rum diyarının rahipleri ve Roma'nın patriği olmuştur.

Ol uğursuz olalı sadr-ı vezâretde mukîm
Hiç bir uğurlu gazâ idemedi şâh-ı kerîm
Râhıbân-ı taraf-ı Rûm ile Patrîke-i Rîm
Kara geydi ölüsün ağladı mânend-i yetîm

Hakikaten pek çok yönden incelenmesi gereken bu şiir

Gülmez idi yüzi mahşerde dahî gülmeyesi
Çoğ iş itdi bize ol sağlıg ile olmayası

beytiyle -ve tabı kı bir bedduâ ile- son bulmaktadır. Hammer, tarihinde Rustem Paşa için ilim ve edebiyattan nasipsiz bir vezir ve şâirlerin amansız düşmanı olduğunu¹⁰ söylemekte ve şâir Yahya'nın yukarıda zikrettiğimiz, “*Ruşvet altunını cem itmek idi ışî hemân*” sözünü destekler mahiyette şunları söylemektedir: “Rustem, bu uzun iktidarı muddetince padişahın ve kendisinin hazinesini zenginleştirmeye gayret etti Ancak bunun için memuriyetleri rüşvetle vermek usûlünü ilk olarak icat etmesi ve bu suretle idarenin her şubesinde suistimal kapılarını açmasıyla devletin büyük zararına yol açmıştır”¹¹ Hammer, eserinde Rustem Paşa'nın terekesini de vermektedir Sadece bu terekeye bakmak bile hayrete düşmek için kâfidir.

Paranın Ezelî Cazibesi

Şâirler, altının cezbedici ve insanları yoldan çıkarıcı gücüne her zaman değinmişlerdir. Paranın o ezelî câzibesini en iyi şekilde anlatan beyitlerden biri de Necâtî'ye âittir. *Paranın hallettiği ışî yüz kışı bir araya gelse halledemez:*

Bir akçenin bitirdiğin bitirmez yüz kışı varsa
Aziz etmiş anı Allah hemâna dest-ı kudretdür¹²

Necâtî yine bir başka beytinde, *anberîne*'nin sevgili ile kucak kucağa olmasını onun altın olmasıyla yorumlamaktadır. Yani *altını* olmayanın sevgili ile kucak kucağa olacağı yoktur:

Hep altun olmağ ile anberine
Olur dîdâr ile sîne be sîne¹³

Altının gucu o derecededir ki sevgilileri bile altına sahip olana meylettirir.

Cezb iden dâire-ı vuslata zerdür yâri
Hace beyhûde bize nüsha-ı teshîr virür¹⁴

10 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Uçdal Neşr., İstanbul 1990, C 5, s 225

11 Hammer, a g e , s 449

12 *Necati Divanı*, (Haz A N Tarlan), Akçağ Yay , Ankara 1992, s 135

13 *Necati Divanı*, a g e , s 145

14 Beyzadeoğlu, Sureyya, *Sunbulzâde Vehbî*, İklim Yay , İstanbul 1993, s 145

Aynı hususu Bakî, *yalvarı* kelimesini hem *yalvarmak* hem de *yalvar* kelimesinin o devirdeki *altın para* anlamını kullanarak bir beytinde şöyle dile getirmektedir:

Güzeller mihibân olmaz demek yanlıştır ey Bakî
Olur vallâhi billâhi hemân yalvarı görsünler¹⁵

Yalvar kelimesini tıpkı Bâkî gibi Osman-zâde Tâib de bir beytinde tevriyeli bir şekilde *altın para* mânâsında kullanmıştır:

Hemen yalvarı gör sür hâk-ı pây-ı yâre yüz Tâib
Anı nakd-ı nyâz olmayıcak râm eylemek güçdür¹⁶

Rüşvet ve Haksız Kazanç

Şâirlerin en çok şikayet ettikleri ve dile getirdikleri konuların başında rüşvet hadiseleri gelmektedir. Metinler arası bir tarama yapıldığında, bu konuda kaleme alınmış şürlerin bir hayli yekûn teşkil ettiği görülecektir. Bilhassa devlet adamı ve kadıların rüşvet yıyıcılığından şikâyetçi olan halkın derdine şâirler tercüman olmuş ve bu durumu dile getirmekten çekinmemişlerdir. Burada birkaç örnek vererek bu meseleye de değinmek istiyoruz.¹⁷

Halktan zulm ile paralar toplayıp sonra da bunu halka güya bir lütufmuşçasına, milletin başına kaka kaka veren zâlimi Fuzûlî şiddetli bir dille eleştirmektedir. Onlar, yaptıklarının karşılığını en ağır bir şekilde ödeyeceklerdir:

Zulm ile akçeler alıp zâlim
Eyler in`âm halka minnet ile
Bilmez anı kim ettiği zulme
Görecektir cezâ mezellet ile
Mudde`âsı bu kim rızâ-yı ilâh
Ana hâsıl olur bu âdet ile
Cennet-ı almak olmaz akçe ile
Girmek olmaz behište rüşvet ile¹⁸

Sunbülzâde Vehbî de devleti çökerten ve büyük bir afet olan bu rüşvet meselesine pek çok kez değinmiştir:

Allah kapasun oldu küşâsade der-i rüşvet
Hem rüşvete hem mürteşî vü râşiye la`net
Hep rüşvet ile eylediler devleti berbâd
Bak şu ulemâya vükelâya vü vüzerâya¹⁹

15 Kuçuk, Sabahattin, *Bâkî Divanı*, T D K. Yay Ankara 1994, s 134

16 Yatman, Mustafa, a.g.e., s 108

17 Bız bu makalemızı yayın için hazırlayıp gönderme aşamasına geldiğimizde, Türk Yurdu dergisinin Ağustos 2001 sayısında Yrd Doç Dr. Ahmet Sarı tarafından yazılmış "Divan Edebiyatı ve Rüşvet" konulu bir makale gördük (s 14-22) Divan edebiyatının bu yonlerinin de artık araştırmacılar tarafından ele alınması mutluluk vericidir

18 *Fuzulî Divanı*. Akçağ Yay . Ankara 2000, s 311

19 Beyzadeoğlu, Sureyya, *Sunbulzâde Vehbî*, İklim Yay . İstanbul 1993, s 70

Vehbî, bir başka şurinde devlet malına el süreni, onu hanesinde barındıran şiddetle uyarır. İnsan evinden, sandığından, kesesinden devlet malını (beytü'l-mâli) uzak tutmalıdır. zira o mal, hazmı imkansız, insanda yara üzerine yara açan yılan gibidir

Saklama hânende beytü'l-mâli
Eyle sandukanı andan hâlî
Girmesün kisene mâl-ı mîrî
Olma mes'ûli su'âl-i mîrî
Üstühân-pâre-i mâr işde o mâl
Zahmı efzûn-ter olur hazmı muhâl²⁰

Nâbî'nin aşağıdaki mısraları, rüşvet olmaksızın hiçbir işe elini sürmeyen, comertliği de sadece meşhur olmak için yapan insan tipine yöneltilmiş eleştirileri dile getirmektedir “Eğer minnet altına alacağını bilmeseydi hiçkimse kimseye ekmek vermezdi Rüşvet almaya hiçbir iş görmezdi İnsanlarda şöhret illeti olmasa hiç kimse kimseye cömertlik etmezdi.”

Vermezdi kimse kimseye nân münnet olmasa
Bir maslahat görülmezdi rüşvet olmasa
Etmez zuhûr arsada bir kimseden kerem
Zımında kasd-ı dâriye-ı şöhret olmasa²¹

Kendisi de değerli bir maliyeciyi olan Sarı Mehmet Paşa'nın rüşvetle ilgili şu sözleri dikkate değerdir. “Zulmün çoğu rüşvettendir. Onun olduğu yerde adalet kendisine bir yer bulamaz. (Bu yüzden olacak) Peygamber ‘rüşvet alana da verene de Allah lanet etsin’ dedi.”

Ekseri zulmün irtişadandır
Yer komaz adl ile bir işc dahi
“La`ana`llâhü” dedi Peygamber
Cân-ı râşîye mürteşîye dahi²²

Saçıp-Savurmamak

Ekonomik düzen ve müreffeh bir hayatın temelinde tasarrufun ve yerinde harcama alışkanlığının yattığı bir hakikattir. Bozulan ekonomik düzen sonucu devletin halkı ve kendi yapısını hemen tasarruf genelgeleriyle tutumluluğa çağırması bunun en iyi göstergesidir. Fakat tasarruf ile cimrilik arasında çok ince bir sınır vardır ve bu sınır üzerinde de çok kaypak bir zemin bulunmaktadır. Tasarruf, övülen ve makbul tutulan bir yolken; cimrilik daima eleştirilmiştir. İnsanın bu ezeli problemine divan şâirleri de zaman zaman değinmişler ve insanlığa yol gösterici öğütlerde bulunmuşlardır.

20 Sunbulzâde Vehbî, *Lutfiyye*, (Haz S Beyzadeoğlu), Cihan Neşriyatı İstanbul 1996, s. 128

21 Yucelen, Hilmi, *Türk Mali Tarihine Toplu Bir Bakış ve Maliyeciyi Şâirler Antolojisi*, Nilüfer Mat İstanbul 1973, s. 215

22 Yucelen, Hilmi, a.g.e., s. 233

İnen makbul tutman anı sız kim
 Elim açık diye daim öğüne
 Eli açıklığıdır kim çınarın
 Elini tutar ardına önüne

Elin gül gibi inen açma gel kim
 Elinde istedikçe zer buluna
 Birazcık ye birazcık dahi sakla
 Birazcık dahu ver Tanrı yoluna²³

("Elim açık diye övünen kışığı çok da makbul tutmayın / Çınarın elimi bir ardına bir önüne tutmasının sebebi elinin açıklığındandır / Elimi gül gibi açık tutma da / Vakti geldiğinde kullanmak için elinde biraz altın (para) bulunsun / Malının birazını ye, birazını sakla, birazını da Tanrı yoluna harca)

Varını yoğunu hebâ edip de cascavlık ortada kalan müflis bir insanın düşeceği akıbeti şâir Nev'î şu mısralarıyla dile getirmektedir:

Geçinme ehl-i dünyâya tehi-dest
 Ki sevmez müflisi ehl-i zamâne
 Dıraht-ı bî-semer görmez misin kim
 İnen mergûb olmaz bağbâne²⁴

"İnsanların karşısına boş elli olarak çıkma, bilmez mısın ki insanlar boş elli müflisi sevmezler; görmüyor musun ki bahçıvan bile meyvesiz ağaca hiç iltifat etmez "

Şâir Yahyâ da yine aynı mahiyette öğütler vererek insanları uyarmaktadır. Kışı malını har vurup harman savurmamalıdır Gerçi fazilet ehli bir insan olmak tercih edilir ama, kemâl'in meâlî dahi mal ile olmaktadır. Şâir burda *kemâl* ile *mâl* kelimeleriyle oynamakta ve aralarındaki ses benzerliğinden faydalanarak, bu ses benzerliğinin anlama da yansıdığı kanaatini taşımaktadır.

Telef kılma begâyet sakla malı
 Ki zirâ mâlî gayet saklamalı
 Kemâl-i fazl olupdur gerçi mergûb
 Kemâlın dahî mal oldu meâlî²⁵

Âsım'ın aşağıdaki beyti, gençliğinde bütün varını hovardaca tüketip yaşlılığına bir şeyler bırakmayan, dolayısıyla yarını düşünmeyen insan tipinin âkıbetini çok güzel ve veciz bir tabloyla gözler önüne sermektedir Beyitte şâir, artık iyice yaşlanmış çınarların aşırı sıcaklar sonucu kendi kendine tutuşup yanması örneğini de vererek, *"yaşlılıkta, fakırlık ateşinin yakıcılığının çok şiddetli olduğunu, bunu merak edenlerin yaşlı çınarların kendiliğinden yanmasına bakmasını"* öğütlemektedir.

23 *Necati Divanı*, a g e , s 145

24 *Nev'î Divanı*. (Haz H M Tulum-A Tanyeri), I U E F Yay , İstanbul. 1977, s 585

25 *Yahyâ Divanı*, (Haz R Ertem), Akçağ Yay , Ankara 1995, s 274

Pırlıkde âteş-i fakrın olur tesiri saht
Gor çenâr-ı kohenin hâlin nice sûzân olur²⁶

Cimrilik

Sonsuzcasına mal-mülk tamahıyla kazandığı her şeyi yığıp biriktirme ve kazancını değil hiç kimseye kendisiyle bile paylaşmama anlamlarını verebileceğimiz cimrilik, hiçbir toplum ve sağlıklı düşünen bir insan tarafından hoş görülmeyen gayrı insani bir tavidir. Divan şâiri de bu tavrın karşısındadır ve bu bu halı her zemin ve zamanda tenkid eder Fuzûlî, cimrının hiçbir zaman lutfu mazhar olamayacağını kendine has dili ve benzetmeler sistemi içerisinde şu şekilde dile getirmektedir:

Bahil kılmasa cem' ettiği dırem sarfın
Nihâl-i maksadı ser-sebz olup semer vermez
Elindeki güheri bezl kılmasa mümsik
Şeb-i gâmina emel müjde-i seher vermez
Tükenmeyince kevâkıb güneş tulû' etmez
Dökülmeyince şikûfe nuhal ber vermez²⁷

(Eğer cimri, biriktirdiği malı harcamazsa, maksadının dalları yeşerip meyve vermez. Şayed cimri elindekileri sarf etmezse, emeli, gam gecesinin ardından hayırlı bir sabahı müjdelemez (vakti hep gam-keder içerisinde geçer) / yıldızlar gitmeyince güneşin doğmayacağı, çiçekler dökülmeyince dalların meyve vermeyeceği gibi (cimri de elindekileri sarfetmeyince asla insanı huzur ve feraha erdiren mutluluğa kavuşamaz)

Cimrılar, malını yemekten imtina edenler ve onu biriktirip duranları acaba nasıl bir akıbet beklemektedir? Şâir Âmidî bu sorunun da cevâbını veriyor:

Yemezsen sen bulunur yer gözün aç²⁸

Aynı soruya bir başka cevap da Âsım'dan:

Tamâ' erbâbı nakdin müflıs-ı nâkâm için saklar²⁹

(Mal hırsıyla yanıp tutuşanlar, biriktirdiklerini sonunda iflas edip tüketecek bir mutsuz için saklarlar)

Cömetrlik

Cimrılığın tam zıt mânâsı demek olan cömertlik, şâirlerin üzerinde ısrarla durdukları insanî erdemlerin başında gelmektedir. Cömertlik Allah katında da kul yanında da en makbul huylardandır. Şâir Ahmedî malı biriktiren ile sarfedeni şu şekilde tanımlıyor

26 Soykut, I Hılmı, *Unutulmaz Mısralar*, Sonmez Yay, İstanbul, 1966, s. 369

27 Fuzûlî Divanı, Akçağ Yay. Ankara 2000, s. 304

28 Soykut, I Hılmı, a g e . s. 360

29 Soykut, I Hılmı, a g e . s. 368

Yi yidür mâlî kim yidürmez isen
 Olur ol mâl âkıbet sana mâr
 Asa big itme tekye mâla an
 Elünden yere ur kim ejdehâdur
 Yiyüp yidürmeyen mâlın cehâletle hatâ işler
 İçüben içüren varın sehâvetden savâb işler³⁰

(Malını ye, yedir eğer böyle yapmazsan / O mal senin için sonunda bir yılan gibi olur. / Malın kendisine dayandığın bir baston gibi olmasın./ O malı elinden at, zırâ o (Musa'nın elindeki baston gibi) bir ejderhâya benzer. / malını yeyip yedirmeyen büyük bir hatâ işler. / cömertlikle içip içirenler de büyük bir sevab işler)

Şâirler cömertlik üzerinde çok fazla durmakla beraber, cömertlerin sayısının çok az olduğunu ifade etmekten de çekinmezler. Latîfi'nin naklettiği şu Farsça beyit insanoğlunun ezeli trajedilerinden birini yansıtmaktadır:

Kerem-dârân-ı âlem-râ derem nüst
 Derem-dârân-ı âlem-râ kerem nüst³¹

(Dünyada cömert olanın parası yok, parası olan da cömert değil.)

Cömertliği Yahya Bey çok orijinal bir benzetmeler sistemi içerisinde şöyle dile getiriyor:

Hân-ı Hakdur bu felek mihr ile mehdür iki nân
 Mihr kimse değmemişdür ortada meh togranın
 Her ne denlü togranursa gün be gün artar yine
 Himmetün artsun dir isen turma togra nân³²

(Bu felek ilahî bir sofradır, ay ile güneş de bu sofrada iki ekmektir. / Güneş kimse dokunmaz, ortada doğranıp durmakta olan ise aydır. / Ay, ne kadar doğranırsa doğransın (şâir, ayın dolunaydan hilale doğru seferindeki azalmayı kastediyor) yine de gün be gün artar. (Yani hilal halinden artarak dolunay haline dönüşür.) : Eğer sen de kadr u kıymetinin artmasını istiyorsan, durma ekmek doğra (yani cömertliği elden bırakma, ye, yedir.)

Şüphe yok ki saçıp savurmak ile cömertlik arasında çok ince bir çizgi vardır. Bu çizgiyi hakkıyla muhafaza edenler kınanacak ve akıbette acınacak bir duruma düşmekten kendilerini alkoymayı başarırlar. Şâir Nev'î bu iki hale işaret ederek, büyüklere müsriliklik mânâsında olsa bile cömertliğin yakıştığını söylemektedir:

Sehâdan addolur izzet ayb ise de isrâf
 Kibarun müsrifi yeğdür hele mümsik hisâbiden³³

30 Akdoğan, Yaşar, *İskender-nâme'den Seçmeler*. K B Yay , Ankara 1988, s 42

31 Sevgi, Ahmet. *Latîfi'nin İki Risalesi: Enisü'l-Fusehâ ve Evsâf-ı İbrâhım Paşa*, Selçuk Üniv Yay.,Konya 1986

32 Yahyâ Bey, a.g.e , s 603

33 Soykut, İ Hilmi, a.g.e , , s. 212

(İsraf ayb karşılanırsa da, izzet cömertlikten sayılır / Büyüklerin müsrifi, herşeyi hesaplayan cimriden daha makbuldür.)

Sadece Yemek İçin Yaşayanlar

Hayatlarının yegane gayesi yemek içmekten ibaret olan, insanî hiçbir erdemle mümeyyiz olamamış insanlar bütün toplumlarda yadırganan insanlardır. Bunların hayatları, çarşı-pazar – mutfak ve tuvalet üçgeni arasında yiter gider. Bıraktıkları, ardında yaşayanların hayırla yadettiği şeylerden ziyade burunları tutturun necasetten ibarettir. Kazandıkları kendi nefislerine gidenlerden, gidenleri ise göbeklerine bir yağ tabakası bağlatmaktan ibarettir. Şâirler bu tip insanları en ağır bir dille eleştirmekten geri kalmamışlardır. İşte şâir Fuzûlî'den bu tip insanların tasvir ve eleştirisi:

Nice bir nefis temennâsıyla
Yemek ü içmek ola dil-hâhın
Eyleyüp zühd ü verâdan nefret
Tâ'at-i Hak'dan ola ikrâhın
Ma'bedin matbah ola şâm u seher
Müsterâh ola ziyâret-gâhın
Bunun için mi olupsan mahlûk
Bu mudur emri sana Allâh'ın³⁴

(Ne zamana kadar nefsinin istekleriyle / Gönlünün tek arzusu yemek ve içmek olacak? / Daha ne kadar zühd ve veradan nefret edecek / Allah'a ibadet etmekten ikrah edeceksin? / Sabah akşam tek ibadet yerin mutfak / Tek ziyaret yerin de tuvalet / Sen bunun için mi yaratıldın / Sana Allah'ın emri sadece bu mu?)

Fuzûlî bu tip insanların “*senin yaratılış gayen sadece yemek içmek mi*” diye soruyor ve direkt olarak cevabı vermiyor. Bu sorunun cevabı bir başka Divan şâiri Sünbül-zâde Vehbî'den:

Hilkat-ı insandan tahsîl-i irfandur garaz
Sanma ekl ü şürb ile terfih-i hayvândır garaz³⁵

(İnsanın yaratılmasının gayesi iim-irfan tahsili yapmak (insân-ı kamil olmak) tır. / Bu yaratılış gayesinin yeyip içmekten ve hayvânî arzuları tatmin etmekten ibâret olduğunu zannetme.)

Fakir ve Zenginın Ezeli Farklılığı

Bir ekmek çalana yıllarca hapis, oysa devleti tirilyonlarla dolandıranlara izzet ve ikramın sebil gibi olduğu bir dünya düzenine akıl erdiremeyenlere Nabî cevap veriyor. Bu cevaptan da anlaşılıyor ki, *çalmadan ziyade çalamanın öneminin vurgulandığı* bu adaletsizlik bütün çağlarda insanoğlunun ortak şikayetlerinden

34 Fuzûlî Divanı, a g e , s 306.

35 Beyzadeoğlu, Sureyya, Sunbülzâde Vehbî, İklim Yay , İstanbul 1993, s 165

bırısı olmuştur Akl-ı selim sahipleri Nâbi'nin bu dörtlüğünü okuyunca anlayacaklardır ki değişen pek de bir şey yoktur.

Ayb-ı fukarâ ider ale'l-fevr zuhür
Mestûr kalur hayl-i zamân ayb-ı kibâr
Pinhân olamaz ise de bahye-i kefş
Pûsîde kalur hezâr çâk-i destâr³⁶

(Fakır fukaranın ayıbları hemencecik ortaya çıkıverir / Oysa zenginlerin ayıpları uzun zaman örtülü kalır / (Zıra) ayakkabının dikişindeki yırtığı gizlemek mümkün olmaz da / Sarığın binlerce de olsa yırtığını saklamak mümkündür)

Huzur İstiyorsan Dünya Malından Uzak Dur

Her ne amaç için olursa olsun aslında yeryüzünde insan faaliyetlerinin tümünün hedefi huzurlu bir hayat yaşamaktır. İnsanoğlu, iki yakasının bir araya geldiği, biyolojik ve fizyolojik dengelerini sarsmaktan uzak, yarımından emin, huzur içinde bir hayat yaşama arzusundadır. Fakat bu huzur verici ortamı herkes kendince olduğu kadar incinca da belirlenen farklı aktivitelerde bulur. Divan şâirleri de insanoğluna yaşayabildiği sürece ona huzur verecek bir hayat sitili önermektedir Dünya malından, hay huyundan uzak, tevekkülü esas alan bir yaşam biçimi Makalenin bu bölümünde şâirlerin bu görüşlerini izaha çalıştıkları şiirler değerlendirilecektir.

Nabi'den dünya varlığına bulaşmayana huzur verici bir nasihat:

Sîm ü zer-ı kevn olmanın hahuşger
Yok gördüğü mirât-ı hayâlnde keder
Kesme nazarın âyine-ı sâgârdan
Maksûd ise seyrân-ı cihân-ı diger³⁷

(Varlığın altın ve gümüşüne istekli olmayanlar / Hayal aynalarında (hayatları boyunca) hiç keder gormezler. / Bakışlarını kadehin aynasından bir an olsun çevirme / Diğer dünyayı seyretmek istiyorsan eğer.)

Varlığa sevinmemenin, yokluğa ise üzülmemenin erdeminden bahseden Nev'î, insanoğluna bu vadede nasihatlar vermektedir:

Cihânun kârı emr-i i'tibârî
Sürûrün aslı yok hüznün medârî
Ne ikbâline ol şâdân u mağrûr
Ne idbârında ol gangîn u rencûr³⁸

(Bu dünyanın halı göreceli bir durum arzeder / Ne sevincinin aslı vardır, ne kederin aslı esası. / Ne kavuştuğun nimetler için sevin mağrur ol / Ne de kaybettiklerin için üzül ve kahır çek.)

36 *Nâbi Divanı*, (Haz Alı Fuat Bıkan), MEB Yay, İstanbul 1997, C II, s 1191

37 *Nâbi Divanı*, (Haz Alı Fuat Bıkan), MEB Yay, İstanbul 1997, C II, s 1191

38 *Nev'î Divanı*, (Haz H M Tulum-A Tanyeri), I U E F Yay, İstanbul, 1977, s 594

Varlık, insana muvakkaten bir genişlik ve huzur verebilir. Ama insanın bir nimete olan talebi arttıkça aslında o nimetle gelecek olan külfete de hazırlıklı olması gerekir Zira hiçbir şey bedelsiz gelmez. Şâir, altın gibi bir nimete sahip olanların içinde buldukları duruma değinmiyor

Zehebün kârı zehâb oldı zerün hâli keder
Ezelî ezgi budur geldi gider geldi gider³⁹

(Altın demilen şeyin kendisi bir evham, sonu ise kederden ibarettir. / Zira ezeli ezgi budur Geldi gider, geldi gider) . Şâir burada zhb kelimesiyle oynamaktadır. Zehep altın demektir, zehab ise hem gelip gitme hem de öyle gelmek, öyle zannetmek mânâlarına gelmektedir. Bu ses ve anlam benzerlikleri varlığın aslındaki kaypaklığa da işaret ettiğinden şâir, bu vesile ile insanoğlunu uyarmaktadır Zira senin zeheb dediğin şey altın mânâsına geliyor, ama onu bir başka türlü okursan bu sefer gelip gitme, öyle zannetme mânâlarını da çıkarabilirsin. Şâir, birinci mısraın sonunda "zerün halı keder" derken yine kelimenin farklı anlamlarından faydalanmaktadır. Zira Farsça'da zer hem altın demektir, hem de sarı mânâsına gelir. Şâir burada zer'in iki anlamını birden kullanmaktadır Hem altın mânâsı, hem de kederli bir insanın yüzündeki solgunluk hâlî

Hayretî insana, kendisinin tecrübelerle yaşamış olduğu bir hayat dersini anlatmaktadır: Bu dünya da kârsızlıktan daha büyük bir kâr yoktur.

Ben de bildüm çarşû-yı dehrde
Yog imiş bî-kârlıktan özge kâr
Bir nefesdür ömr kılma i'timâd
Bir hevesdür mal kılma i'tibâr
Pâdişâh olmak dilersen Hayretî
Eylegil bir tekye küncin ihtiyâr⁴⁰

(Ben bildim ki bu dünyanın çarşı pazarında / Kârsızlıktan başka kâr yokmuş. / İnsan ömrü bir nefestir ona itimat etme./ Mal denilen şey bir hevestir itibar etme. / Hayretî eğer padişah olmak istersen / Git bir tekke köşesinde oturmayı seç)

Yahyâ Bey'den mal biriktirmeye doyamayan, yemeyip yedirmeyip durmaksızın biriktiren hasis ve cimrilere ibretli bir ders:

Râh-ı bekâda yoldaşın olmaz
Korsın gidersin mâl-ı kesîri⁴¹

(Ebedî hayat yolculuğunda yoldaşın olmaz / Biriktirdiğin o malları bırakıp gidersin)

39 Nev'î Divanı, a g e ., s 603

40 Hayretî Divanı, (Haz M Çavuşoğlu - A Tanyeri), I Ü.E.F Yay., İstanbul 1981, s 445

41 Yahyâ Bey, a g e ., s 137

Ekonomik Çöküntü ve Milletın Hali

Ekonomik çöküntü içinde boğuşan bir toplumda nelerin ortaya çıkacağını Nabı değişik bir benzetmeler sistemi içerisinde ele alıyor. Nâbî'nin bu mısralarından da anlaşılmalıdır ki, tarih boyunca ekonomik sıkıntı içerisinde düşmüş toplumlarda hep aynı problemler gün yüzüne çıkmaktadır. Paranın yokluğu yüzünden insanlar artık sahte para yapma işlerine girişmektedirler.

Nâbî o kadar kîse-tehî dünyâ kim
Kallâblığa başladı âlem yek-ser
Mikrâz-ı husûf ile sipîhr-i kallâb
Çil akça deyû nukre-i mâlu kırkar⁴²

(Nâbî, dünya o kadar parasızlaştı ki / Herkes sahte para (kalp para) yapma işine girişti. / (Adetâ) bir kallaba (kalp para yapıcı) benzeyen felek ay tutulması makası ile / Akçe diye gümüşe benzeyen ayı parça parça kırpmaya başladı.) Bu mısralarda şâir gerçekten enteresan bir gözlemlerle, ay tutulması halini görünce, toplumun içinde bulunduğu sıkıntıları hatırlıyor. O devirdeki bir zaman içinde kalp para hadiseleri çok artmış olmalı ki (kallâb aynı zamanda düzenbaz, hilekâr mânâlarına da gelmektedir), şâir, bu sıkıntılı günlere denk gelen ay tutulması anını da değişik bir fotoğraflamayla bize aktarıyor. Renk itibariyle gümüşe benzeyen ayın yavaş yavaş yok oluşunu şâir bir kırılma olarak okuyor ve bu hadiseyi aynı kalp para yapma işine benzetiyor. Bu arada şâir kallâb nitelemesiyle feleğin, döneğ, iki yüzlü, hilekâr anlamlarına da atıflarda bulunuyor.

Şâiri bilinmeyen şu mısralar da hemen hemen aynı vehamet tablosundan pasajlar aktarmaktadır. Şâir, devletin ve halkın içinde bulunduğu ekonomik çöküntüyü şu mısralarla dile getirmektedir:

Eşk-i hırâmândır akarı herkesin
Hayf kim oldu hazîne tamtakır
Geçmede zer yerine şimdi nühâs
Devletin altın işi oldu bakır⁴³

(Milletın akarı (akar, hem kişinin maddi geliri, hem de akmak fiilinden akar mânâlarıyla tevriyeli olarak kullanılmaktadır) sadece gözyaşlarından ibaret kaldı. / Eyvah ki hazine tamtakır, boşaldı. / Artık altın yerine bakır para geçer oldu. / Devletin altın (gibi) olan işi de bakır (gibi) oldu.)

Para Düşkünlerinin Eleştirilmesi

Divan şâirleri hemen her devirde olduğu gibi, aşırı derecede paraya düşkün, paradan başka hiçbir değere itibar etmeyen insanlara karşı da zaman zaman eleştiriler yöneltmişlerdir. Biz bunlardan bir iki örnek vermek istiyoruz. Nâbî'nin

42 Nâbî Divanı, c II, s 1191

43 Cengiz, Halil Erdoğan, "Divan Şiirinde Musammatlar", T. Dili Divan Şiiri Özel Sayısı, S. 415-416-417, s. 415

kendi devrinin tıb ehlini eleştirirken söylemiş olduğu şu beyitler, bugün pek çok insan için aynı şikayetleri içinde barındırmıyor mu?

Derdi ya akça ya şöhetdir
Fenn-i hikmet arada âletdir
Zu'mu var öğrenemez ehlinden
Öldürür hastaları cehlinden⁴⁴

(Dertleri ya para veya şöhetdir / Meslekleri için edindikleri ilim sadece bir araçıdan ibarettir. / Tepeden tırnağa boş inançlarla dolular, ışı ehlinden öğrenemezler. / Cahıllıktan hastalarını da öldürürler.

Latifi. elindekiyle öğünüp hiç kimseye bakmayan mağrur zengini hesap günüyle uyarmaktadır

Ey mâl-ı bî-hisâbla fahr u gurûr iden
Ki gâh anar mısın ol rûz-ı hisâbı hüç⁴⁵

(Ey hesapsız mal ve mülküyle gururlanıp böbürlenen / Öte âlemde bir başka hesap gününü hiç anıyor musun?)

Hayalî de aynı tip insana, servet ü sâ mânıyla böbürlenerek sonunda yerin dibine geçen Karun örneğini göstererek cevap vermektedir.

Mâl-ı dünyâdan ne aldı gitti var Kârun'a sor⁴⁶

Para İlm u İrfan Ehline Yar Olmaz!

Divan şâirlerinin en çok üzerinde durdukları ekonomik boyutlu meselelerden biri de, ilim ve irfan ehlinin dünya metaından bir türlü nasip alamamaları konusudur. Aslında bu, gerçek yüzüyle bir araştırılsa, her halde bütün dünya ilim ehline teşmil edilecek problemlerden biridir “Marifet iltifata tabidir.” Sözüdeki hakikat aslında bu durumda tam anlamıyla tahakkuk etmektedir. Nice marifet ehli insan fakr u zaruret içerisinde boğuşurken, kendisine ilim ve marifetten zerresi verilmemiş insanlar varlık içinde yüzmektedirler. Bugün bile devlet hayatına baktığımızda çoğumuzun şikayeti olan bu konu, anlaşıldığı kadarıyla şâirleri fazlasıyla rahatsız etmiş ve bu hal yine şâirler tarafından çok acı ve kahredici bir dille eleştirilmiştir.

Rûhî'nin şu mısraları bu acı eleştirilere en iyi örneklerden biridir:

Âlemde ki kâmil çeke gam zevk ede câhil
Yerden göğe dek yuf bana ger dimez isem yuf⁴⁷

(Bu âlemde olgun insanlar gam çeksinler de câhiller de zevk u sefâ içinde olsunlar. / (Eğer ben bu hâle) yerden göğe kadar yuh demezsem bana yuh olsun!''

44 Nâbî, *Hayrıyye*, (Haz. Iskender Pala), Bedir Yay., İstanbul 1989, s 228, beyit 1562-1563

45 Sevgi, Ahmet, a g e , s 13

46 Soykut, I Hilm. a g e , s 194

47 Soykut, I Hilm., a g e s 227

Hâletî de aynı şikayeti başka bir perdeden yapmakta ve hikmet ehli insanların kazançlarını (ilm u irfanı) altın ile kıyaslamakta ve altın sahiplerinin hep revaçta olduğunu söylemektedir:

Mâlik-i zer olmayanun hâli diğer-gûn imiş
Bilmedük miftâhı genc-i hummetün altun imiş⁴⁸

(*Altın sahibi olmayanları halı perişan imiş / Himmet hazinesinin anahtarının altın olduğunu biz bilemedik.*)

Gelibolulu Âlî'nin aşağıdaki mısraları da aynı halden şikayetin bir başka yansımasıdır. Bu mısralarda bizler aynı zamanda insanoğlunun hiç değişmeyen ortak şikayetlerinden birine de şahit olmaktayız: makam-mansıp denilen şey nedense hep ehli olmayanı bulur

Efendi câhil isen gam yeme zamâne seni
Yakıncacıkda ya aga eder yahud paşa
Olur mı buna benzer musîbet ey gâfil
Erâzile verile hep menâsib-ı dünyâ
Fülanzâdeye ben şimdi mahremim diyenin
Kimisi dâye kimi dadı kimi lala⁴⁹

(*Efendi, eğer câhil isen hiç gam çekme bu zamane seni / Çok yakında ya ağa eder, ya da paşa / Ey gafil hiç buna benzer bir bela olur mu? / Bu dünyanın makam- mevkileri hep rezillere veriliyor? / "Fılandayı ben yakından tanırım" diyen / Kimi dâye oluyor, kısmı de lala.*)

Aynı şikayetin bir başka benzetmeler sistemi içerisinde Nev'î'den bir örneği

Tutalım oldun bugün gavvâs-ı bahr-ı mârifet
Yine senden kadr ile her malı çok mellah yeg
Bulmamaktan mârifet tohumun eküp ey dil felâh
Dâne-i gendüm eküp hâil kılan fellâh yeg⁵⁰

(Tutalım ki bugün marifet denizinden inciler çıkaracak kadar usta bir dalgıç oldun / (Bu neye yarar kı!) İnsanlar içinde, malı daha çok olan denizci senden yeğ tutulur / Ey gonul marifet tohumları ekerek kurtuluş bulamamaktansa (ilim irfanla uğraşıp bir türlü huzur bulamamaktansa) / Buğday taneleri ekerek huzur bulan bir çiftçi olmak daha iyi)

Ehl-ı irfanın nasipsizliğini bir şâir daha üst boyutlara taşıyarak, bu nasipsizliği kadere bağlıyor ve bunun ezeli bir problem olduğunu söylüyor:

48 Azmizâde Halefî, *Divan*, (Haz. Cevat Yerdelen), Erzurum 1993, s. 649, mufred 171

49 Isen, Mustafa, *Gelibolulu Mustafa Âlî*, K ve T Bak Yay., Ankara 1998, s. 28-29

50 Nev'î Divanı, a g e., s. 592

Dâne vermez hürmeninden merdûm-ı dânyâya çerh
Bezleder vârnı ammâ bulsa bir nâdâna hep⁵¹

Felek, ehl-i ırfan olan insanlara harmanından bir dâne bile vermez de / Câhilin birını bir bulsa bütün varını yoğunu önüne serer.)

Bazı şâirler âdeta bu işin sırrını çözmüş gibidir. Felek hep ehl-i nâdânu (câhilleri) besler. mal-u mülke erdirir amma ne pahasına:

Mâl için nâdân olur pâ-beste-i dâm-ı belâ
Hırs-ı dâne mürğ-i bi-idrâkı iltir dâma dek⁵²

(Câhiller mal-mülk için belâ tuzağına bağlanır kalırlar / Zira bir taneyi yeme hevesi akılsız kuşu tuzağa sürükler.) Şâir burada kuş yakalamak için eskiden kurulan bir tuzak motifine atıfta bulunarak cahillerin durumunu anlatmak istiyor. Buna göre, câhil, tuzağı görmeden sadece tahıl tanesine şartlanan akılsız kuşa, tahıl tanesi de dünya malına teşbih edilmiş oluyor.

Yukarıda söylediğimiz gibi, ehl-i nâdân pek çok nimete konarlar ammâ bir lokma ekmek için başkalarının elini eteğini öpmekten de çekinmezler. Şâir Seyfullah, malı mülkü var diye cahil cühelâyı ovmenin abesliğine değinmiyor. Ona göre, cahiller mal-mülke konarak bununla böbürlenener değil, asıl onların bu haline imrenen ve bir lokma ekmek kapabilmek için onları övenlerdir:

ˆNân için medheyleme nâdânu nâdânlık budur
Hayber-i nefsin helâk et şâh-ı merdanlık budur⁵³

(Bir lokma ekmek için câhilleri övme, asıl câhıllık budur. / Nefis Hayber'ını helak et. (kendine hakim ol. nefsinin uşağı olma) asıl yığıtlık böyle olur.) Şâir burada Hz. Ali'nin Hayber kalesinin fethindeki kahramanlığa işaret ediyor. Hz. Ali Hayber Kalesinin fethinde göstermiş olduğu kahramanlıklardan dolayı Hz. Peygamber'den büyük övgüler almıştı. Bu mısralarda nefis Hayber kalesine, onun fethetmek de nefse hakim olarak alçalmamaya işaret etmektedir.

Şâir Âhî ile Cevrî de mısralarıyla ilim ehli ve cahil arasındaki farklara işaret etmekte. Cahiller mal-mülk, âlimler ise ilim ve kemalleriyle övünürler. Zira Kamıl insanların gönüllerinde mal-mülk sevdası olmaz, bu sevdayı taşıyanlarda da kemal olmaz:

Câhilin fahri câh u mâl iledir
Ârifin izzeti kemâl iledir⁵⁴

(Cahiller makam-mevkı ve mallarıyla övünürler / Ârifler ise izzet ve şerefi olgunluklarıyla elde ederler)

51 Soykut, I Hılmı, a g e , s 311

52 Soykut, I Hılmı, a g e , s 344

53 Soykut, I Hılmı, a g e , s 327

54 *Ahi Divanı*, (Haz N Sungur), K B Yay Ankara 1994, s 25

Kalb-i kâmilde meyl-i mâl olmaz
Mâil-i mâlde kemâl olmaz⁵⁵

(Kemal ehli insanların kalblerinde mal-mülke meyl olmaz / Bu tür bir meyl taşıyan insanlar da kemal ehli olmazlar.)

Bu başlık altında son olarak Nazirîzâde'den vereceğimiz bir beyit, insanoğluna tüyler ürperten bir uyarı taşımaktadır. İster mal-mülke, isterse bir makam mevkiye konsun, bu tür insanlar çok dikkatli olmalıdırlar. Zira felek, bir insana durup dururken bu nimetleri taşımaz, bunun akabinde muhakkak bir hesap, bir bedel vardır. Bu insanlar bir gün bu ellerindeki kaybedeceklerini de hatırlamalıdırlar:

Sakin idbardan mağrûr-ı ikbâl olma dünyada
Felek erbâb-ı izz-i câha beyhûde kerem etmez⁵⁶

(Bir gün herşeyini kaybedeceğini düşünerek kendini sakın; dünyada sahip olduklarıyla böbürlenme / Felek kendilerine bir makam verdiği insanlara durup dururken cömertlikte bulunmaz (bunda mutlaka bir bedel olduğunu bilmelisin.)

Devlet Ricalinin Eleştirisi

Şâirler, devlet adamının ekonomik hal karşısında tavrının ne olacağına dair görüşlerini zaman zaman açıklamışlar ve onlara nasihat babında çeşitli tavsiyelerde bulunmuşlardır. Onların bu tespit ve irdelemeleri aslında genel-geçer doğrulardır ve her çağın uyulması gereken tavırlarını göz önüne sererler. Şâirlerin bu eleştirilerinde hem olumlu hem de olumsuz devlet adamı tipi gösterilmiş, olumsuz tipler en ağır bir dille eleştirilmişlerdir. Celal-zâde Mustafa, bir devlet ehline rüşveti asla yakıştıramaz.

Acebdür kalb-i mâil irtişâya
Anunçün tiz irişürler kazâyâ
Geçirür demleri hayretler ile
Diler şâh olmaga rüşvetler ile
Şeh olmaz adle mâil olmayınca
Zamîri zulme hâil olmayınca⁵⁷

(Rüşvet ehli insanlar (kalbleri rüşvete meyledenler) şaşılacak insanlardır. Bu rüşvet illeti yüzünden başları beladan kurtulmaz, bütün vakitleri bir şaşkınlık ve hayret içerisinde gelir geçer. Bunlar rüşvet ile şah (devlet adamı) olmak isterler, fakat bir kışının adalete meylı olmaz ve haksızlığa karşı da cephe almazsa ondan devlet ricalı olmaz)

55 Cevri, (Haz H.Ayan), A U Yay, Erzurum 1981, s 43

56 Yucelen. Hılm. *Türk Mali Tarihine Toplu Bir Bakış ve Maliyecî Şâirler Antolojisi*, Nilufer Mat İstanbul 1973, s 209

57 *Celal-zâde Mustafa Selim-nâme*, a g e , s 67

Şâir Ahmedî tarih boyunca gerçek mânâdaki bütün aydınların ortak tavrını göstererek devlet yöneticilerinin halkına karşı hal ve hareketinin nasıl olması gerektiğini şöyle ifade etmektedir:

Şah oldurur kim ehl-i dâd ola
Halk zülmünden anun âzâd ola
Hayr idüp doyura her bir acı ol
Bî-niyâz ide kamu muhtacı ol.⁵⁸

(Yönetici adaleti elinden bırakmamalı ve yönetilen halk onun zulmünden emin olmalı. İdaresi altında yaşayan insanlar içinde aç ve yoksullar varsa onları doyurmalı ve ihtiyaç sahiplerinin seslerini duyurarak onların ihtiyaçlarını gidermelidir)

Şâir İlmî, aşağıdaki mısralarıyla devlet ricalinin içinde bulunduğu durumu resmetmektedir

İlmîyâ hâlî ricâl-i devletün
Cem’-i mâl ü dil perişân eylemek
Dillerinden sîm u zer eksük degül
Ellerinden gelmez ihsan eylemek⁵⁹

Ey İlmî, devlet adamlarının ışı gücü mal toplamak ve insanları perişan ettikler. Dillerinden “altın” ve “gümüş” sözü eksik olmaz. İnsanlara iyilik yapmak da ellerinden gelmez.

Şâirler tarafından en çok eleştirilen devlet adamları arasında ilk sıraları ilim ve hukuk ehli insanlar almaktadır. Bilhassa kadılar bu sıralamada hep baş rolü oynamaktadırlar. İşte Nâbî’ den bu tür bir eleştiri:

Hâdim-ı şer` iken amnâ kuzât
Etmez ettikleri zulmü haşerât
İstese dâiyı medyûn çıkarır
İstese müflisi Karun çıkarır⁶⁰

(Kadılar, hukuk ve adâletin hizmetçileri olmaları gerekirken / Onlar ettikleri zulmü haşereler bile etmez. / İsterlerse alacaklıyı borçlu çıkarırlar / İsterlerse iflas etmiş bırını Karun gibi yaparlar.)

Sonuç:

Başka bir okumayla Divan şâirlerinin hiç de zannedildiği gibi sadece aşk-meşk şâirleri olmadığı rahatlıkla anlaşılabilir. Akl-ı selim sahibi hiçbir insan, bir sanatkârın çağının problemlerine bigâne olacağını düşünemez. Fakat her devrin dil, üslûb ve meselelere bakış açısı farklı olduğundan, sanatkârın eseri de bu

58 Akdoğan, Yaşar, a g e , s 14.

59 Cengiz, Halil Erdoğan, “Divan Şırinde Musammatlar”, *T.Dılı Divan Şıırı Özel Sayısı*, S 415-416-417, s 415

60 Yucelen. İlim, a g e , s 215

tavırlara dikkat edilerek okunmalıdır. Bu makalede, dıvan şâirlerinin tanıklık ettikleri çağın ekonomik meselelerine yaklaşımları ele alınmış ve hiç de bu meselelere bigâne olmadıkları görülmüştür. Hatta daha da ilerisi söylenirse, onların bu meseleleri ele alışını, insanlığın hiç değişmeyen problemlerine ışık tutar mahiyette olmuş ve onlar bu mânâda evrensel bakış ve çağlar üstü kavrayışı yakalamış bir sanatkâr tavrını sergilemiş bulunmaktadır.